

ПАТЕРНИ АКТУАЛІЗАЦІЇ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ГРУПІ КУРСАНТІВ

І. С. Попович

Інститут психології імені Г. С. Костюка

Постановка проблеми. Міжособистісна взаємодія у групі курсантів – це стосунки, контакти, взаємини 20-25 осіб, котрих об'єднує загальна мета та спільна діяльність. Тривалість останньої за певних умов може сприяти виникненню стійких безпосередніх взаємин, що набувають – залежно від специфіки цих взаємин – відповідного емоційного забарвлення.

Основними ознаками міжособистісної взаємодії курсантів є: наявність зовнішньої стосовно взаємодіючих членів мети, ситуативність, експлікованість, рефлексивна багатозначність.

Під час міжособистісних взаємин відбувається вплив суб'єктів один на одного, виникає їх обопільна зумовленість. Ці взаємини відіграють роль інтегрувального чинника розвитку. В міжособистісних взаєминах з'являються та відшліфовуються певні конструкти поведінки, що помітно впливають не лише на життєдіяльність даної групи, Важливо, щоб поведінкові конструкти мали актуалізаційний характер.

З огляду на висвітлені міркування очевидною є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми.

Мета роботи полягає у розкритті сутності патернів актуалізації міжособистісної взаємодії у групі курсантів.

У дослідженні ми спираємося на **праці, присвячені проблемі** міжособистісної взаємодії (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, К. Goldshtein, А. Maslow, Е. Shostrom). У контексті міжособистісної взаємодії в групі курсантів згадана проблема в науковій літературі не висвітлена.

Наукова новизна полягає в тому, що предметом нашого дослідження стали особливості патернів актуалізації та їх зміст в міжособистісній взаємодії в групі курсантів. Проаналізовано особливості патернів актуалізації в типових ситуаціях навчально-службової діяльності правоохоронців.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні розуміння сутності патернів актуалізації та їх змістових характеристик у контексті міжособистісної взаємодії у групі курсантів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати, які відображені у змісті статті та її висновках, можуть бути використані як психологами, так і командирами відділень, взводів, начальниками курсів та іншими особами, причетними до навчально-виховного процесу вищих військових навчальних закладів системи МВС України.

Одне із основних завдань дослідження – простежити актуалізаційний (а не маніпулятивний) характер міжособистісної взаємодії, оскільки людина-актуалізатор здатна сприймати себе і інших як особистостей, відкрито, вільно висловлювати свої думки, виявляти почуття. Актуалізатор може помилятися, але він спроможний виправити свої помилки, готовий надати допомогу, коли потрібно, і здатний до спільної творчої діяльності. Як зазначають представники гуманістичної психології (К. Goldshtein, А. Maslow, Е. Shostrom), завдяки уникненню маніпулятивних дій можна розвивати в особистості здатність до «самоактуалізації» [10, с. 12].

Розглянемо патерни (від англ. pattern – взірець, приклад) актуалізації та маніпуляції в міжособистісній взаємодії у групі курсантів. Патерн може складатися із одного або двох основних актуалізаційних (чи маніпулятивних) шаблонів вербалізації.

Патерни є вихідною складовою будь-якого процесу міжособистісної взаємодії, в тому числі комунікації в малій групі.

Нас більшою мірою цікавлять особливості досліджуваного феномена в діадних і тріадних взаєминах, оскільки оцінювання, взаємооцінювання та самооцінювання дій, учинків у перші дні службової діяльності відбуваються саме в контексті діадно-тріадних взаємин. Крім того, під кінець другого курсу кількість діад збільшується та стабілізується, і вони консолідують групу твірні динамічні процеси курсантського взводу.

У діадно-тріадних взаєминах можна виокремити два суттєвих моменти міжособистісної взаємодії – передачу та отримання інформації. Безумовно, інформація несе емоційне навантаження; вона може бути вербальною, невербальною, мати інтерактивний та перцептивний зміст і детерминуватися ситуацією. Кожен член міжособистісної взаємодії передає та отримує інформацію. В цьому процесі кожному властиве намагання переконати іншого у правильності власних спонукань.

Ефективність міжособистісної взаємодії у групі курсантів залежить від низки чинників. Одним із таких є патерни актуалізації. Їх доцільно розглядати в дихотомічній єдності: маніпуляція – актуалізація, що дає змогу краще збагнути природу останніх.

Патерни маніпуляції (від лат. *manipulus* – наповнювати пригорщею) тлумачаться як звернення до суб'єктів взаємодії з певними намірами, метою. Розглянемо типовий приклад маніпуляції. Він пов'язаний із соціально-психологічними очікуваннями. Останні можуть утрачати виразність. Наприклад, курсант систематично надає допомогу своєму колезі у навчанні з певних корисливих мотивів. Він очікує його допомоги під час чергування, виконання інших службових обов'язків. Курсант сподівається, але своїх бажань товаришу не розкриває. Нічого не відбувається і курсант, який надавав систематичну допомогу колезі в навчанні, засмучується. Це і є помилкою в передачі інформації, невиразними очікуваннями. У діадних і тріадних взаєминах подібні ситуації можна спостерігати доволі часто.

Протилежним буває результат, коли в курсанта превалюють патерни актуалізації. Він прагне, щоб його зрозуміли інші, в першу чергу значущі для нього особи. А тому про свої наміри, бажання, прагнення він інформує однозначно, відверто та відкрито.

Ще одним типом помилок під час передачі інформації є вигадані очікування. В цьому разі курсант маніпулює навколишніми шляхом доведення до їх відома своїх намірів, прагнень. Маніпулюючи, він очікує гіршого, водночас сподіваючись на краще.

Варто звернути увагу на помилку в передачі інформації, при якій курсант реагує, виходячи не із своєї позиції, а з очікувань інших курсантів. Тобто він говорить про те, про що хочуть почути від нього значущі інші. Курсант може бути здивований середнім результатом свого товариша на заняттях із стрілецької чи фізичної підготовки, але радіти за нього та його результат. Будь-якій людині, в якій рефлексивні здатності досягли хоча б середнього рівня розвитку, нескладно спроектувати і спрогнозувати, що хоче почути особа, яка контактує з нею. Позиція маніпулювання може породити таку ситуацію, коли людина знатиме чи зможе спрогнозувати те, чого від неї очікуватимуть інші, але їй не буде хотітися їм цього говорити чи поводитися відповідним чином. Це не що інше, як роздвоєння особистості, – важкий психічний стан, який сягає глибин її самосвідомості.

Модель актуалізаційних взаємин – це «ти-ти»-взаємини, під час яких людина сприймає іншу як «ти» і сама стає «ти». Маніпулятивні взаємини – це «воно-воно»-взаємини, в ході яких людина сприймає іншу як «воно» або «предмет» і сама перетворюється на «воно». Якщо начальник курсу, командир взводу та й навіть рядовий курсант сприймає такого ж самого курсанта тільки як курсанта, то важко виключити той момент, що з часом вони сприйматимуть його як предмет. Якщо егоїстичні інтереси домінують, то вельми легко втрачається чутливість до індивідуальності, неповторності, цінності іншого.

Особистість з егоцентричною спрямованістю, як зазначає М. Й. Боришевський, може мати високу здатність до саморегуляції, виявляти в процесі її здійснення сильну волю, наполегливість. На жаль, енергетичні ресурси такої саморегуляції, «цінності», на яких вона базується, її регуляторні механізми нічого спільного не мають з моральними цінностями, що лежать в основі соціально позитивної саморегуляції поведінки, оскільки остання є інструментом задоволення вузькоегоїстичних потреб і стосовно оточуючих може бути оцінена як явище виключно негативне [2, с. 31–32]. Найвиразніше егоїстична спрямованість виступає у діадних та тріадних – переважно ситуативних взаєминах. Ситуативність може залежати від ступеня нерозуміння

суб'єктом того, що можливе існування протилежних точок зору, в ступені гостроти і значущості ситуації, в першу чергу для нього, а не для інших членів групи чи спільноти загалом. Такий курсант не тільки сам здатен сприймати й очікувати оцінки і дії, які відповідають його вузькоєгоїстичним потребам, а й переконаний, що так само прагнуть діяти інші. І головну запоруку успіху особистість з егоцентричною спрямованістю, як вважає вона сама, вбачає саме в такій оцінці, діях, вчинках.

На відміну від егоїстичної, алоцентричної спрямованість забезпечує особистості можливість усвідомлювати себе як цінність у нерозривному зв'язку з усвідомленням цінності інших людей. І, що особливо важливо, останні сприймаються нею не як засіб задоволення її потреб, не як «воно», а як цінність, без якої власне життя втрачає сенс. Алоцентрична спрямованість має стійкий гуманістичний характер – це спрямованість особистості, яка самоактуалізується. Така спрямованість сприяє ефективному перебігу адаптаційного процесу курсантів, створенню в групі сприятливого соціально-психологічного клімату, патернів актуалізації міжособистісної взаємодії, а також є необхідною передумовою консолідації ціннісних орієнтацій курсантів.

Розглянемо патерни актуалізації в діадних взаєминах курсантів-товаришів. Кожен із них щодо іншого є чесним і відкрито виражає зміну своїх почуттів. Якщо один із них розглядає іншого як партнера із розв'язання правоохоронного завдання чи як спаринг-партнера на заняттях з фізичної підготовки, то він так і говорить про це своєму товаришу. Але жоден із них не змушує іншого маніпулятивними, прихованими шляхами думати, що це так. Вони не маніпулюють один одним як речами.

Якщо взаємини курсантів починають втрачати цінність, то обидва партнери, як правило, одночасно припиняють такі взаємини. Кожен із них є вільним і не намагається обманювати іншого, а в кінцевому підсумку й самого себе. Вони обидва поважають як один одного, так і самого себе, усвідомлюючи цінність іншого. Ці процеси взаємного оцінювання та самооцінювання динамічні і взаємозумовлені й міра їх значущості весь час змінюється. Кожен

довіряє собі та іншому і не бачить необхідності в тому, щоб маніпуляціями й брехнею утримувати іншого біля себе чи домагатися його дружби, поваги.

Можна помітити, що конформізм і активний контроль – це саме ті цінності, до яких прагне командир відділення, взводу, начальник курсу. Щоб досягти цього, він застосовує різного роду маніпуляції як до підлеглих, так і начальства – вдаючи людину, яка відверта і чесно виконує свій службовий обов'язок.

Конформізм – тенденція людини змінювати свою поведінку під впливом іншої значущої людини так, щоб поведінка відповідала очікуванням, вимогам останньої. Але позиція начальника курсу, командира взводу не має згубно впливати на внутрішнє «ядро» особистості курсанта-правоохоронця. Взаємини між двома людьми можна назвати актуалізаційними, якщо при цьому встановлюється зв'язок між їх ядрами. Під ядром розуміється внутрішня сфера потенціалів. Це внутрішнє ядро є істинним, автентичним, таким, що актуалізує «Я» людини [10, с. 60].

Вельми погано, якщо субординація, статутні вимоги, дисципліна руйнують особистість курсантів, роблять їх бездушними, вбивають у них індивідуальність, знищують їх творчий потенціал. Взаємини у взводі – як формальні, так і неформальні – мають сприяти актуалізації особистості курсантів, оптимізувати їх взаємодію.

Особливу роль відіграють патерни актуалізації в соціально-психологічних очікуваннях курсантів. Соціально-психологічні очікування – це суб'єктивні уявлення, орієнтації кожного члена міжособистісної взаємодії, які поєднують низку оцінок, самооцінок, соціальних настановлень, елементів знань, стереотипів поведінки, переконань, намірів, домагань, прагнень, що їх приймають і поділяють члени малої соціальної групи стосовно передбачуваних подій.

Розглянемо взаємини між командиром і курсантом. Командир розуміє, що від нього очікують керівництва взводом, зокрема його активом, активної позиції в житті групи, навчального закладу, а також регулювання в першу чергу

формальних міжособистісних взаємин. Якщо командир впливатиме і на неформальні взаємини в бути поважаним і матиме авторитет у кожного члена групи, то він виявиться не тільки командиром, а й лідером – ідеальний варіант. Від курсантів командир очікує виконання його вказівок, а також наказів та розпоряджень, делегованих через нього вищим керівництвом. І якщо в кожному із цієї гама контактів, взаємин будуть фальш і маніпуляція, то це не тільки позначиться на соціально-психологічних очікуваннях, а й на самосвідомості особистості, оскільки соціально-психологічні очікування є її важливим складником.

Курсант-актуалізатор усвідомлює як свої сильні, так і слабкі сторони і тому не проектує жодної з них на інших членів міжособистісної взаємодії. Його поведінка та діяльність сповнена взаєморозуміння того, що існує паралель між внутрішнім і зовнішнім – тим, що ми відчуваємо стосовно самих себе і стосовно інших. Курсант-маніпулятор, навпаки, не усвідомлює своїх недоліків. Він зосереджується на одному із них й відхиляє або заперечує ті сторони свого образу «Я», які внутрішньо не може прийняти.

Лише тоді, коли людина сприйматиме себе достатньо реалістично, об'єктивно – виходячи із своїх цінностей та життєвих цілей, звичок і манер, сильних та слабких сторін, свого потенціалу і знань про його межу, вона матиме більш чітке уявлення про себе як субекта міжособистісних взаємин. Завдяки цьому вона може звільнитися для більш ефективного функціонування у взаєминах, оскільки буде переповнена реальними соціально-психологічними очікуваннями й самоочікуваннями [10, с. 197–198].

Аналіз результатів соціально-психологічного дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

Міжособистісна взаємодія курсантів – це стосунки, контакти, взаємини, в ході яких відбувається вплив суб'єктів один на одного, виникає їх взаємна зумовленість та неповторна своєрідність, і, що важливо, – вони здатні відігравати роль інтегрувального чинника розвитку особистості курсанта.

Актуалізаційні взаємини – це «ти-ти»-взаємини, під час яких курсант сприймає іншого як «ти», сам стає «ти» з притаманною йому алоцентричної спрямованістю, що дає можливість усвідомлювати себе як цінність у нерозривному зв'язку з усвідомленням цінності інших.

Конформізм і активний контроль – це ті маніпулятивні цінності, до яких, на жаль, доволі часто прагне офіцерсько-викладацький склад навчального закладу, внаслідок чого виникають шаблонність, однотипність та репродуктивність. На відміну від них, актуалізаційні цінності спонукають особистість до розуміння внутрішньої сфери потенціалу партнера зі спілкування, до поступу, до самотворення.

Відверті, алоцентричні взаємини сприяють ефективному перебігу адаптаційного процесу курсантів, створенню в групі сприятливого соціально-психологічного клімату, патернів актуалізації міжособистісної взаємодії, а також стають необхідною передумовою консолідації ціннісних орієнтацій курсантів.

Патерни актуалізації справляють визначальний вплив не тільки на зміст та емоційне навантаження соціально-психологічних очікувань, а й на образ «Я» особистості юного правоохоронця та його самосвідомість загалом.

Резюме

Межличностные взаимоотношения играют роль интегрирующего фактора развития в группе курсантов. В таких взаимоотношениях курсанты осознают себя как ценность в неразрывной связи с осознанием ценности других. Паттерны актуализации имеют большое влияние не только на социально-психологические ожидания, но и на образ «Я» личности юного правозащитника, и на его самосознание в целом.

Summary

Personality interactions play role joining factor of development in cadet's group. It's important these relations have actualizing contents. In such relations cadets are aware of themselves as value connected with another's values. The patterns of

actualization have a great influence not only on the social-psychological expectations but on the image «I» personality of young human and his self-awareness in whole.

Література

1. Балл Г.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии. – К. – Донецк, Ровесник, 1993. – 32 с.
2. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. ... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: / НИИ психол УССР. – М., 1990. – 77 с.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология. – СПб. : Питер, 2001. – 640 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. К. : Орианы, 2000. – 448 с.
5. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. – Л. : Лениздат, 1991. – 798 с.
6. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование: Пер. с англ. Г. А. Балла. – Киев – Донецк, 1994. – 52 с.
7. Психология и педагогика высшей военной школы: Учеб. пособ. / В. И. Варваров, В. И. Вдовюк, В. П. Давыдов и др. / Под ред. А. В. Барабанщикова. – М.: Воениздат, 1989. – 366 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф.Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 1983. – 840 с.
9. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор: Пер. с англ. – М. : Дубль-В, 1994. – 128 с.
10. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Пер. с англ. Н. Шевчук, Р. Кучкаровой. – М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 240 с.